

Atıf Şekli: Köktemir, Fatih. (2021, Mart 03). “Antik Roma’da Çeviriye Yaklaşımlar ve Cicerocu Gelenek”, *sosyalbilimler.org*, Link: <https://www.sosyalbilimler.org/antik-roma-ceviri-cicero>

Antik Roma’da Çeviriye Yaklaşımlar ve Cicerocu Gelenek

Fatih Köktemir

Çağdaş çeviri çalışmalarının kökenleri, birçok açıdan Antik Roma’ya dayanmaktadır. Önce Cumhuriyet, ardından İmparatorluk dönemlerinde Roma’nın hüküm sürdüğü devasa topraklar üzerinde birçok farklı kültür ve toplumla farklı şekillerde etkileşime geçmesi, bu kültürlerin özellikle edebi, felsefi ve bilimsel zenginliklerinin de Roma’nın dili olan Latinceye aktarımının gerçekleştirilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Çokdilli ve çokkültürlü bu ortamda çeviri faaliyetlerindeki artış, özellikle geç Cumhuriyet döneminde birçok önde gelen Romalı düşünürün de çeviriler yapmasına ve çeviri yöntemleri, stratejileri ve sorunları gibi konularda oldukça detaylı fikirler kaleme almasını sağlamıştır. Modern çeviri çalışmalarında ve kuramlarında merkezi yer edinen birçok kavram ve meseleye tarihte ilk olarak bu Romalı düşünürlerin değindiği söylenebilir. Bu yazıda Antik Roma’da çeviriye yaklaşımlar, belirli bazı düşünürlerin yazdıkları üzerinden ele alınacak ve özellikle şu temalara değinilecektir:

- I. Cicero’nun çeviri kuramı ve Cicerocu çeviri geleneği
- II. Yunancadan Latinceye çevirilerde hedef kitle meselesi
- III. Dönemler boyunca değişen çevirmen algısı ve hatiplik
- IV. Edebi çevirilerde çevirmenin “serbestliği”
- V. Çevirinin eğitici bir araç olarak kullanımı

Romalı yazarların çeviri üzerine düşüncelerine geçmeden önce, Roma’da çevirinin gelişiminden kısaca bahsetmek önemlidir. Roma’nın çeviri tarihine ilk damga vuran isim, MÖ 3. yüzyılda yaşamış ve Homeros’un *Odysseia* eserini Latinceye çevirmiş olan Livius Andronicus’tur. Aslen Romalı olmayan Livius, Homeros’un esasında 24 kitaptan oluşan bu eserini tek kitaba indirgeyerek, Yunanca şiir ölçüsüne göre değil Latince’nin şiir ölçüsüne göre çevirmiştir (McElduff, 2013: s. 39). Bu çeviri yöntemi, ileride de göreceğimiz gibi özellikle geç Cumhuriyet dönemi Roması’ndaki çeviri normlarından ve yönteminden tamamen farklıdır ve erek kültür ve dil olan Roma kültür ve dilini merkeze alan bir çeviri

yöntemidir. Livius elbette Yunancadan Latinceye ilk çeviri yapan kişi değildir, ancak daha sonraki Romalı yazarların ondan övgüyle bahsetmesine bakılacak olursa çevirisi büyük çaplı etki yapan ilk edebi çevirmendir. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir, Andronicus'un bu popülerliği bir çevirmen olmasından çok Latin dilinde edebi eserler veren ilk yazarlardan biri olmasından kaynaklanır. Yine de Roma'da çeviri pratiğinin tarihi bakımından bir milat olması sebebiyle oldukça önemlidir.

Livius'tan hemen sonraki dönemde, yani Roma'nın Yunan diyarları üzerinde hakimiyet kurmaya başladığı ve Yunan kültürünün Roma kültürünü büyük ölçüde şekillendirdiği MÖ 3. ve 2. yüzyıllarda Yunancadan Latinceye birçok edebi çeviri yapılmış ve bunlar Roma'da sahnelenmiştir. Bu dönemde Romalı çevirmenlerin çevirdikleri eserlere yaklaşımları da ilgi çekicidir: Her ne kadar Yunan edebiyatı, çevrilen eserlerin kaynağı olarak kültürel açıdan yüksek bir konumda bulunuyor gibi görünse de Romalı çevirmenler, çevirdikleri bu eserleri gerek dil gerekse içerik bakımından "Romalılaştırıyorlardı" (McElduff, 2013: s. 94-95). Bu nokta, edebiyat çevirmenlerinin bir kısmının bu işe bir çeviri olarak yaklaşmadığını, daha ziyade Latince edebiyat içerisinde bağımsız bir şekilde ayakta durabilecek eserler üretmeye çalıştıklarını göstermektedir. Geç Cumhuriyet dönemi düşünürlerinin çeviriyle ilgili fikirlerine bakmak, edebi çeviri pratiğinin Roma'da dönemler içerisinde büyük değişim geçirdiğini ve günümüzde anladığımızdan daha farklı boyutları içerdiğini anlamada bize yardımcı olacaktır.

Geç Cumhuriyet döneminin yalnızca çeviri düşüncesi konusunda değil belki de tüm entelektüel açılardan en etkili yazarı olan Cicero, çeviri konusunda yazdıklarıyla yalnızca kendi dönemi hakkında bize önemli fikirler vermekle kalmaz, ayrıca kendisinden sonra binlerce yıl sürecek çeviri tartışmalarının kilit meselelerini ve kavramlarını da ele alır. Cicero, *De optimo genere oratorum* adlı eserinde çeviri stratejisini iki ana yönetime indirger: Buna göre, bir dilden başka bir dile aktarımda ya bir çevirmen gibi (ut interpres) ya da bir hatip gibi (ut orator) davranılabilir. Cicero, Atinalı bazı yazarların eserlerini "bir çevirmen gibi değil bir hatip gibi" çevirdiğini, yani dil bakımından Latin dilinin kural ve gereksinimlerine bağlı kalarak Yunanca metinlerin fikir ve biçimlerini aktardığını söyler (Robinson, 2014: s. 9). Aynı eserin ileriki kısımlarında bu düşüncesini daha iyi açıklar ve bu Atinali hatiplerin sözlerini aktarmada başarılı olabilmek için onların düşünce şekillerini ve izledikleri başlıkları aktardığını ancak dil konusunda yalnızca Latincenin deyiş biçimlerinden kopmadığı sürece Yunanca metinlere bağlı kaldığını belirtir (Robinson, 2014: s. 10). Brutus'e yazdığı bir mektupta da çevirilerine yapılan eleştirilere değinen Cicero, nasıl ki çevirisini yaptığı Atinalı yazarlar Atinalılara hitap ediyorsa, kendisinin de çevirilerinde Romalılara hitap etmeyi hedef aldığını ve bu yüzden "tiyatro eserlerini çevirenlerin" yaptığı gibi kelimesi kelimesine çevirmekten kaçındığını söyler (Robinson, 2014: s. 11).

Cicero'nun böyle bir ayrıma girmesi ve "çevirmen gibi" çevirmeyi kelimesi kelimesine çeviriyle özdeşleştirmesi, dönemin pratikleri konusunda oldukça aydınlatıcıdır. Livius'tan

beri gelen 200 yıllık sürede edebi çeviri pratiklerinde büyük bir değişim yaşandığı ve Cicero döneminde çevirmenlerin Romalı kitleye hitap eden, erek dil ve kültür odaklı diyebileceğimiz çeviri yöntemlerinden vazgeçtiği ve daha motamot bir çeviri stratejisi izledikleri anlaşılabilir. Cicero bu pratiği eleştirmiş ve Romalılara hitap edebilmek için “bir hatip gibi” çevirmek gerektiğini söylemiştir. Cicero’nun çevirmen ve hatip modelleriyle ortaya koyduğu bu ikilik, kendisinden günümüze kadar süregelen çeviri tartışmalarında farklı model ve kavramlar altında ele alınan bir meseledir. Bu bakımdan Cicero, tarihteki ilk çeviri kuramcısı olarak da görülebilir.

Cicero’nun çeviriye yaklaşımındaki bir diğer önemli nokta da benimsediği bir tür emperyalist yaklaşımdır. Yunanca eserlerin Latinceye aktarılmasına ve Latince okunmasına önem veren Cicero, bu çeviriler yapıldıkça “Yunanca eserlerle dolu kütüphanelere” artık ihtiyaç duymayacaklarını söyler (McElduff, 2013: s. 104). Cicero’nun bu konuya yazılarında ısrarla değinmesinin bir sebebi de dönemin Romalı elitleri arasında küçük yaştan itibaren Yunanca eğitim görmenin yaygın olması ve dolayısıyla bir tür soyluluk göstergesi olan Yunanca bilgisini bir yana bırakıp, Yunanca eserlerin Latince çevirilerini okumanın dönemin modasına ters olmasıdır (McElduff, 2013: s. 104). Cicero “milli” bir edebiyatın ve külliyyatın gelişimi için bu pratiğin ortadan kalkmasını istiyor gibi gözükmekte ve Latince literatürün Yunancaya artık ihtiyaç duymayacak konuma gelebilmesi için Yunanca eserlerdeki birikimin Latinceye aktarılmasını desteklemektedir. Burada şunu da eklemek gerekir: Cicero’nun desteklediği gibi geniş çaplı bir çeviri projesi, ancak Cicero’nun ölümünden sonra İmparator Augustus’un kurdurduğu çeviri bürosu ile bir açıdan gerçekleşecektir. Fakat bu İmparatorluk bürosunun amacı Cicero’nun desteklediği gibi Latince literatürü zenginleştirmekten ziyade Augustus’un imparatorluk yönetimine yardımcı olmaktır ve daha ziyade diplomatik ve politik işlevler görmüştür (Baker ve Saldanha, 2009: s. 496).

Çeviride “sadakat” konusuna değinen ve kelimesi kelimesine çeviriye özellikle şiir çevirisi bağlamında karşı çıkan bir isim de Horatius’dur. Roma edebiyatının belki de en önemli şair ve yazarlarından biri olan Horatius, *Ars poetica* adlı eserinde şiir çevirisinde hedef okura (kitleye) estetik haz verecek ve yaratıcı bir çeviri stratejisi takip edilmesi gerektiğini belirtir (Munday, 2016: s. 20). Horatius da böylece Cicero gibi çeviride hedef kitle konusuna değinmektedir. Ancak Cicero’dan farklı olarak Horatius’un spesifik olarak şiir çevirisi bağlamında konuştuğunu da unutmamak gerekir. Yine de Roma edebiyatının en önemli figürlerinden birinin çeviri konusunda böyle preskriptif bir beyan vermesi önemlidir. Horatius’un şiir çevirisi konusundaki bu öğretisinin etkisi, kendisinden yaklaşık iki yüzyıl sonra yaşamış bir yazar olan Aulus Gellius’ta görülebilmektedir. Gellius, Yunancadan yapılan şiir çevirilerinde her kelimeyi çevirmeye çalışmamak gerektiğinden ve Latince daha güzel bir eser üretebilmek adına çeviri sırasında orijinal esere ekleme ve çıkarma yapılabileceğinden (burada Vergilius’u örnek gösterir) bahseder (Robinson, 2014: s. 27).

Cicero'dan yaklaşık bir yüzyıl sonra, "Cicerocu" diye tabir edebileceğimiz bu çeviri geleneğini iki farklı yazarda görebiliriz. MS 1. yüzyılda Quintilianus ve Plinius (minor), kendilerinden önceki düşünürlerin fikirlerini birçok açıdan ilerletmiştir. Ancak daha da önemlisi, bu iki yazar da çeviri pratiğinin eğitici özelliğine değinir ve kişisel gelişim için Yunancadan Latinceye çeviri pratiği yapmanın olumlu bir faaliyet olduğundan bahseder. Quintilianus spesifik olarak Cicero'ya referans verir ve onun da kişisel gelişim için çeviri pratiği yaptığından bahseder (Robinson, 2014: s. 19). Quintilianus'a göre Yunancadan Latinceye çeviri yapmanın kişi için birçok getirisi vardır: Yunanca ve Latince dil bilgisi konusunda böylece gelişilebilir, Yunanların güzel konuşma üzerine bilgileri böylece daha kolay edinilebilir ve ayrıca Yunancadan Latinceye kelimesi kelimesine çeviri yapmak çok zor olduğundan, Latince yeni kelimeler türetmek gerekebilir ve bu da bir pratik yöntemi olarak iyidir (Robinson, 2014: s. 20). Quintilianus buradan hareketle taklidin (imitasyon) önemine dikkat çektikten sonra, taklit edileni geçmeye çalışmanın da gerekliliğine vurgu yapar (Weissbort ve Eysteinson, 200: s. 25). Erek dil (Latince) odaklı Cicerocu geleneği izleyen Quintilianus, en iyi ifadelerin zaten orijinalinde kullanılmış olduğu ve Latince ifade edilecek olanın her şekilde daha düşük seviyede bir ifade olacağı şeklindeki düşüncüyü eleştirir: Ona göre bir kişinin ifadelerine bağlı kalarak güzel konuşmak mümkün değildir (Robinson, 2014: s. 20). Yani çevirmen (ya da Cicerocu tabir ile hatip), Latince orijinalinden daha iyi bir taklit ortaya koymaya çalışmalıdır.

Plinius'un çeviriye yaklaşımı da Quintilianus gibi pedagojiktir: Yazdığı bir mektupta eğitim amaçlı olarak çeviri yapmayı tavsiye eden Plinius, diğerlerinden farklı olarak yalnızca Yunancadan Latinceye çeviriyi değil, Latince Yunancaya çeviriyi de ele alır. Plinius bu mektubunda geçmişteki büyük hatiplerin de eğitim amaçlı çeviri pratiği yaptığından bahseder, çevirinin her iki dile de hakimiyet kazandırdığını ekler ve daha da önemlisi bu pratiğin eğlenceli bir iş olduğunu söyler (Robinson, 2014: s. 18-9). Plinius ayrıca çevirmen olarak orijinal metnin yazarıyla "yarışmanın" da hem kişisel gelişim için faydalı hem de tatmin edici bir iş olduğunu ekler (Weissbort ve Eysteinson, 2006: s. 27).

Çeviriye eğitici bir araç olarak yaklaşan bu iki yazarın da çevirmen ve yazar arasında bir rekabet olgusu ima ettiği görülür. Bu da kaynak metne kelimesi kelimesine bağlı kalmaya karşı çıkan Cicerocu geleneğin bir parçasıdır. Bu geleneği ilerleten bu ikili, özellikle dil, retorik ve hitabet eğitiminde çeviri pratiğinin o dönemde önemli bir yer tuttuğunu bizlere gösterir.

Burada bahsedilen yazarlardan sonraki dönemde (ve hatta aynı dönemlerde de) çeviri üzerine yazarlar ve düşünürler bulmak mümkündür. Özellikle İmparatorluk döneminde Hristiyanlığın da yayılmasıyla birlikte çeviri meselesi çok daha farklı boyutu da içinde barındıran, dinsel öneme sahip bir konu haline gelir. Cicerocu geleneğin önemli bir takipçisi de yine bu Hristiyan çevirmenlerden biri olan ve Kutsal Kitabı Latinceye çeviren Hieronymus'tur. Her ne kadar Hieronymus'u burada bir bölümde anlatarak geçmek imkansız olsa da, kendisinin de Cicero'dan bir çevirmen olarak oldukça etkilendiğini

belirtmek gerekir; öyle ki kendisi, özellikle gençlik yıllarında Cicero ve diğer klasik dönem yazarlarının sıkı bir öğrencisi iken daha sonra çölde inzivada olduğu bir dönemde gördüğü bir rüyada Tanrı'nın kendisini "bir Hristiyan değil, Cicerocu" olmakla ("Ciceronianus es, non Christianus") suçlamasından sonra klasikleri çalışmayı bırakıp, dinsel çalışmalara ağırlık vermeye başlamıştır (Delisle ve Woodsworth, 2012: s. 162) .

Sonuç olarak, Roma'da çevirmen algısının özellikle geç Cumhuriyet döneminde orijinal metne kelimesi kelimesine sadık bir çevirmeni ifade ettiği, ancak Cicero ile başlayan ve çevirmeni "hatip" olarak gören geleneğin daha sonraki süreçte en azından entelektüeller arasında egemen olduğu söylenebilir. Bu gelenekte Roma kültürünün emperyal yanının yansımaları görülebileceği gibi, dönemin Romalı elitlerinde görülen Filhelenizm, bu gelenekle çatışma içerisinde gibi görünmektedir. Yine de çevirmene birçok açıdan hedef dili ve kültürü esas almayı öğütleyen, bunu Romanın kültürel gelişimiyle de bağdaştıran Cicerocu gelenek, kendinden sonraki dönemlerde de oldukça etkili olmuştur ve çağdaş çeviribilim tartışmalarında da incelenmektedir.

Kaynakça

Baker, Mona ve Saldanha, Gabriela. (Eds.). (2009). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London ve New York: Routledge.

Delisle, Jean ve Woodsworth, Judith. (Eds.). (2012). *Translators Through History: Revised Edition*. Chicago: John Benjamins Publishing.

McElduff, Siobhán. (2013). *Roman Theories of Translation: Surpassing the Source*. London ve New York: Routledge.

Munday, Jeremy. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. London ve New York: Routledge.

Robinson, Douglas. (2014). *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche: From Herodotus to Nietzsche*. London ve New York: Routledge.

Weissbort, Daniel ve Eysteinsson, Ástradur. (Eds.). (2006). *Translation: Theory and Practice: A Historical Reader*. New York: Oxford University Press.

Kayda Değer Akademik Metinler mottosuyla, 10 Ağustos 2015 tarihinde yayın hayatına başlayan sosyalbilimler.org, sosyal bilimler meselelerine yoğunlaşan, gönüllülük odaklı, açık erişim, akademik bir web sitesidir. Hakkında detaylı bilgi almak için sosyalbilimler.org/hakkinda sayfasını, ekibimizde gönüllü olarak görev almak için sosyalbilimler.org/basvuru sayfasını ziyaret edebilirsiniz.

Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube'da [@sosbilorg](https://www.facebook.com/sosbilorg) kullanıcı adıyla *Sosyal Bilimler*'i takip edebilirsiniz.

sosyalbilimler.org/abonelik sayfasından e-bülten aboneliği olarak, her pazar günü, o hafta içinde sosyalbilimler.org'da yayımlanan çalışmaların tamamını size gönderilecek bir e-posta ile alabilirsiniz.

sosyalbilimler.org'da yayımlanan metin, video ve podcastlerin paylaştığı Telegram grubuna t.me/sosbilorg adresinden katılabilirsiniz.